

*Л. В. Шаріпова, PhD
Кембриджський університет
Велика Британія*

**ВНУТРІШНІЙ УСТРІЙ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ БІБЛІОТЕКИ
КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ ДО ПОЖЕЖІ 1780 р.:
СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ**

Не буде перебільшенням стверджувати, що історія бібліотеки Києво-Могилянської академії (далі – КМА) до початку 1780 р., коли її було майже повністю знищено великою пожежею, донедавна ніколи не ставала предметом ґрунтовного історичного дослідження. Для цього є ціла низка об’єктивних, на перший погляд, причин. По-перше, архів Академії, документи котрого могли б пролити світло на це питання, згорів разом з бібліотекою, де він зберігався. По-друге, залишки бібліотеки, які не загинули в полум’ї, “розчинилися” в новому бібліотечному фонді, що швидко поповнювався завдяки старанням випускників, викладачів та адміністрації Академії, і ніхто до цього часу, здається, й не намагався виділити книжки, що були частиною допожежного фонду, поміж нових надходжень. По-третє, кілька авторитетних істориків ХІХ ст. один за одним (а інколи – один цитуючи іншого) проголосили, що історію бібліотеки Київської академії до 1780 р. дослідити неможливо за браком збережених матеріалів. Важливим було й те, що деякі автори вважали, нібито первинний фонд бібліотеки Академії, тоді – Могилянського колеґіуму, був знищений ще під час пожеж та грабежів 1658–1668 рр. Обидві точки зору є хибними, але саме вони донині переважали в українській та зарубіжній історіографії, унеможливаючи навіть спроби дослідження цього питання¹.

Найменш вивченим та майже недокументованим аспектом історії бібліотеки КМА є питання щодо її внутрішнього устрою та функціонування. Єдине першоджерело допожежного періоду, що дійшло до нас, – це знайдена автором цієї розвідки у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського Інструкція для бібліотекаря, яка датується 1 липня 1761 р., та й вона збереглася тільки в копії ХІХ ст.² Парадоксально, що навіть цей документ, який містить інформацію першо-

рядного значення як про розміщення допожежного фонду бібліотеки, так і про інші важливі сторони її функціонування, не був поміченим жодним з авторів, що згадували академічну книгозбірню в своїх працях або присвячували їй окремі дослідження³. До того ж, незважаючи на цінність та унікальність цього документа, деталі про внутрішній устрій допожежної бібліотеки, що містяться в ньому, є надто лаконічними й відносяться до досить пізнього періоду, таким чином, залишаючи нас у темряві щодо більш ранніх етапів її існування.

Однак ця темрява здаватиметься менш суцільною, якщо звернути увагу на ряд важливих моментів, пов'язаних з розвитком бібліотечної справи на східнослов'янських землях у XVI та XVII ст. Окрім невеличких приватних книжних зібрань, двома основними видами бібліотек, що існували тут у добу середньовіччя, були монастирські та церковні бібліотеки⁴. Наприкінці XVI ст. у православних, які проживали на рутенських землях Речі Посполитої, з'являється новий різновид книгозбірні – шкільні бібліотеки, засновані при братських школах⁵. З цього випливає, що на рубежі XVI та XVII ст. у регіоні мали вже бути вироблені якісь елементарні принципи та методи функціонування бібліотек неприватного характеру. Однак ці принципи та методи навряд чи могли бути застосовані бібліотекарями Могілянського колегіуму вже на досить ранніх етапах його існування. По-перше, тому, що після надходження приблизно в 1647 р. до його бібліотеки книг, які заповідав Петро Могила, кількість видань у ній мала перевищувати дві з половиною тисячі, набагато більше, ніж в будь-якій іншій східнослов'янській книгозбірні того часу⁶. По-друге, бібліотека Київського колегіуму також відрізнялася від інших книгозбірень тим, що вона належала крупному навчальному закладу, освітня модель котрого була побудована на принципі широкого використання книг та не заперечувала переслідування інтелектуальних, а не тільки винятково прикладних, зокрема, навчальних цілей при використанні бібліотеки⁷. Таким чином, досвід функціонування книгозбірень західних колегіумів та університетів мав би бути, в цілому, більш придатним для бібліотекарів Могілянського колегіуму, ніж традиційні методи зберігання та забезпечення доступу до книг у православних монастирях і церквах. Обережна побудова останнього речення не є випадковою. Внаслідок відсутності будь-якої інформації щодо свідомого запозичення західних принципів та методик при організації бібліотеки колегіуму автор цієї розвідки не може стверджувати, що вони однозначно були запозичені, бо “схожі проблеми, як правило, розв'язуються схожими засобами, але не обов'язково шляхом свідомої імітації”⁸. Без остраху зробити серйозну помилку, можна лише зазначити, що на східно-

слов'янських землях першої чверті XVII ст. не існувало досвіду організації книгозбірні, яка за своїм складом та функціями могла б бути порівняна з бібліотекою Києво-Могилянського колегіуму. В той же час, якщо будь-які західні принципи та методики там дійсно застосовувалися, то польські єзуїтські бібліотеки мали бути найближчим та найбільш доступним джерелом, або, точніше, – передавальною ланкою найсучаснішої для свого часу інформації щодо організації бібліотечної справи в навчальному закладі західного типу.

Беручи ці міркування за основу та скориставшись методом порівняльного аналізу при зіставленні даних, що містяться в Інструкції бібліотекарів КМА 1761 р., з відомостями про бібліотеки західноєвропейських колегіумів та університетів, автор даної розвідки спробує реконструювати якнайповнішу картину внутрішнього устрою та функціонування цієї книгозбірні. Помічено, що бібліотекам властива тенденція швидко перетворюватися в консервативні заклади, де зміни запроваджуються повільно та не без внутрішнього протистояння. Таким чином, можна припустити, що будь-яка риса, характерна для західноєвропейського бібліотекарства XVII ст., яка збереглася в практиці бібліотекарів КМА другої половини XVIII ст., була запроваджена там ще за часів Петра Могили, засновника колегіуму та бібліотеки.

1. Приміщення бібліотеки та розміщення фондів

На момент пожежі 1780 р. бібліотека знаходилася на верхньому поверсі Конгрегаційної церкви Св. Бориса та Гліба, розташованої на території Академії⁹. Цей поверх, як правило, був верхнім ярусом або галереєю під куполом церкви. За життя Петра Могили на тому місці було побудовано дерев'яну церкву на посвяту Св. Борису та Глібу, але вона згоріла під час пожежі другої половини XVII ст.¹⁰ Нову кам'яну будівлю було споруджено на кошти гетьмана Івана Мазепи на зламі XVII та XVIII ст.¹¹ Таким чином, логічно буде припустити, що у XVII ст. фонди бібліотеки колегіуму розміщувалися в іншому місці та не були переміщені до Борисоглібської церкви раніше 1700 р.

Цікаво, що розміщення бібліотек у церковних будівлях та, зокрема, в допоміжних приміщеннях церков, таких як ризниці, дзвіниці, підкупольні приміщення та верхні галереї, було традиційною рисою східнослов'янського бібліотекарства¹². В той же час книгозбірні західноєвропейських колегіумів XVI–XVII ст., як правило, знаходилися неподалік від аудиторій або кімнат викладачів з метою полегшення доступу вчених до книг. Спорудження

спеціальних будівель для розміщення бібліотек було тоді досить рідкісним явищем як на сході, так і на заході Європи. Не можна не брати до уваги, що й первісне розташування книгозбірні Київського колегіуму в 1630–1640 рр. мало місце не в церковному приміщенні, а було пов'язане саме з аудиторіями або кімнатами викладачів. Таким чином, переміщення бібліотечних фондів до церкви Св. Бориса та Гліба на початку XVIII ст. можна розглядати як повернення до більш традиційних східнослов'янських принципів влаштування книгозборищ. Воно могло відбутися як під час великомасштабних будівельних робіт на території Академії за мазепинських часів, так і пізніше, в 1730-х роках, під час реконструкції академічних будівель під патронатом ректора, а згодом – митрополита Рафаїла Заборовського¹³. Також імовірно, що з метою збереження книжок бібліотеки від вогню та пограбування протягом бурхливих десятиліть початку другої половини XVII ст. їх могли перенести у 1650-х роках до якогось більш надійного сховища, такого, наприклад, як підвал кам'яної будівлі або будь-яке інше підземне приміщення. Існує важливе свідчення, що нормальне функціонування бібліотеки не було поновлене до часів митрополитства Варлаама Ясинського, тобто до 1690–1707 рр., з чого випливає, що бібліотека залишалася майже або й зовсім незатребуваною близько 30 або 40 років¹⁴.

З книгами приватного зібрання Петра Могили пов'язаний ще один аспект можливого первісного розміщення книгозбірні. Якою б не була кількість книг у бібліотеці колегіуму за життя Могили, приміщення, де вона знаходилася, мало б стати неадекватним відразу після того, як до бібліотеки надійшли понад 2000 томів різних форматів, які заповідав покійний митрополит. Неможливо сказати, чи книгозбірню було перенесено до іншого місця одразу, або старе приміщення було розширене за рахунок сусідніх кімнат. Безсумнівним є тільки те, що протягом XVII та XVIII ст. фонди бібліотеки мали бути переміщені з місця на місце не один раз.

Деяку інформацію про розміщення книг в академічній бібліотеці можна отримати з Інструкції бібліотекарю 1761 р. З її тексту бачимо, що книги зберігалися на полицях та у книжкових шафах, але жодного разу не згадуються скрині. Частина книжок тримали в “особливих с затворами шкафах”, в той час, як інші стояли на простих полицях. Очевидно, місця в бібліотеці було обмаль, бо в частині бібліотеки книги навіть мали бути “под всякими окошками... постановленні”¹⁵.

Традиційним способом зберігання книг у східнослов'янських монастирях та церквах було складання їх у замкнені або незамкнені короби (рос. *коробья*) або скрині¹⁶. Цікаво, що не тільки слово “шафа”, але й сама ідея зберігання книжок на полицях шаф була запозичена східними слов'янами із

Заходу, скоріш за все – через Польщу¹⁷. До цього невелику кількість рукописних книг, що знаходилися в бібліотеках православних монастирів та церков, число яких зрідка перевищувало 100 кодексів у найбільших книгозбірнях, можна було без особливих проблем та незручностей тримати в скринях¹⁸. У деяких східнослов'янських монастирях та церквах ця практика залишалася сталою до кінця XVIII ст.; це свідчить, що перехід на збереження книг на полицях був, зрештою, зумовлений, по-перше, їх кількістю в книгозбірні, по-друге, – потребами забезпечення постійного доступу до літератури певним членам чернечої братії, священникам, дякам та ін. Очевидно, що для бібліотеки навчального закладу, такої як книгозбірня Київської академії, де зберігалася велика кількість книг, що знаходилися в постійному використанні, такий спосіб, як складання їх до скринь, був малоприйнятним, оскільки створював би безліч незручностей для бібліотекарів, які мали підбирати книги на вимогу членів учительської конгрегації. Отже, слушно буде припустити, що розміщення книг стійма на полицях було застосовано в Могилянському колегіумі вже на ранніх етапах його існування і, безперечно, – з 1647 р., коли до бібліотеки надійшло приватне зібрання Петра Могили.

Розміщення великої кількості книг на полицях також вимагає встановлення певного порядку. Практично всі колегіуми та університети Західної Європи того часу застосовували комбінацію двох основних принципів розміщення книжного фонду на полицях: форматного та предметного. Форматний принцип розстановки книг мав на меті найоптимальніше використання наявного простору книгозбірні. У старих європейських бібліотеках, організованих за часів середньовіччя, більші книги форматом “в аркуш” (латин. *in folio*), звичайно, були прикуті до спеціальних відкритих полиць, пристосованих для читання їх на місці, в той час, як кодекси менших розмірів зберігалися в замкнених шафах або скринях. Коли в XVII ст. від системи “прикутих книг” відмовилися, настав час розміщення книг на полицях залежно від їхнього розміру, від книг “в аркуш” по низхідній. Маленькі томи форматом у дванадцятку частину аркуша (латин. *duodecimo*) та менші, як правило, об'єднували з книгами “у вісімку” (латин. *octavo*), тому що кількість перших була зазвичай невеликою.

Другий принцип розміщення книг, предметний, завжди застосовувався в комбінації з першим: всередині форматних підрозділів книги розподілялися відповідно до їхньої предметної класифікації. Найстарішим способом розміщення книг за предметним принципом був їх розподіл відповідно до чотирьох факультетів середньовічних європейських університетів: теологія, філософія, медицина та право. З перебігом часу цей елементарний роз-

поділ дещо ускладнився. Наприклад, в єзуїтських бібліотеках він був модифікований таким чином, щоб охопити всі предмети, що викладалися в їхніх колегіумах та академіях, і до названих вище було додано ще чотири підрозділи: церковна та світська історія, риторика, граматики та довідкові видання¹⁹.

Як бачимо з Інструкції 1761 р., форматний принцип розміщення книжок на полицях, безперечно, застосовувався в бібліотеці КМА. Показовим є й той факт, що принцип розміщення книг за форматно-предметною класифікацією продовжував використовуватися в бібліотеці Київської академії як в перше десятиріччя після 1780 р., так і надалі, до самого закриття Академії в 1918 р.²⁰ Таким чином, беручи до уваги, що система розміщення книг за цим подвійним принципом превалювала в Європі протягом кількох століть до XVII ст., можна припустити, що саме вона була запроваджена в Могиллянському колегіумі під час його заснування.

Знов-таки, виходячи зі значного обсягу книжного зібрання КМА, треба думати, що, з метою полегшення роботи з книгами, в бібліотеці мала бути застосована система так званої “фіксованої” розстановки. Згідно з текстом Інструкції 1761 р., кожне видання мало окремий шифр, що складався з двох частин: “нумера и литеры”, де літерою, мабуть, мало бути позначено, до якого форматного підрозділу належала книга, а цифрою – її порядковий номер на полиці²¹. Книги мали стояти на полицях корінцями назовні, з шифрами, нанесеними на їхні корінці. Крім того, якщо в бібліотеці справді була запроваджена предметна класифікація, етикетка з шифром могла нести ще й додаткову інформацію у вигляді помітки з ім’ям автора та/ або скороченою назвою книги, як це було в інших європейських бібліотеках. Фактично на корінцях деяких видань, атрибутованих як такі, що були частиною допожежного фонду академічної бібліотеки та збереглися до наших днів, можна побачити сліди кількох послідовних шарів невеличких паперових етикеток. Скоріш за все, це – залишки етикеток зі старими шифрами, які вилучалися в міру того, як видання одержували нові шифри в результаті перестановок, а особливо після повної реорганізації бібліотечних фондів після пожежі 1780 р.

2. “Стара” та “нова” бібліотеки

Хоча автор цієї розвідки постійно посилається тут на “бібліотеку Києво-Могиллянської академії”, як впливає із тексту Інструкції бібліотекарю 1761 р., фонд книгозбірні був, фактично, поділений на дві окремі частини, що називалися “старою” та “новою” бібліотеками. У більшості випадків, хоча й не завжди, нагляд за обома колекціями було покладено на одного бібліо-

текаря, який мав керуватися в своїй роботі одними й тими ж принципами, але зберігалися ці колекції окремо²².

Ідея розподілу фонду книгозбірні на дві частини в Західній Європі датується приблизно XIII ст., коли таку систему було запроваджено в Паризькому університеті. Дві окремі колекції іменувалися “великою” та “малою” бібліотеками (латин. – *libraria magna* та *libraria parva*)²³. На жаль, між істориками бібліотек немає єдиної думки щодо того, яким був характер книг в обох бібліотеках²⁴. Однак більш-менш ясним здається те, що метою подібного розподілу було відокремлення книг, призначених для наукових студій, від тих, що використовувалися з навчальною метою. Схоже на те, що єзуїти, які слідували “паризькій моделі” в своїй освітній практиці, запозичили й принцип організації спеціальної книгозбірні для наукових занять, відокремленої від загальної або “навчальної” бібліотеки²⁵. Наявність розподілу бібліотечного фонду на дві частини в книгозбірні КМА у другій половині XVIII ст. може вказувати на те, що подібна система була запроваджена Петром Могилою при заснуванні колегіуму.

Наяк на те, які книги могли зберігатися, зокрема, в “старій” бібліотеці КМА, знаходимо у добре відомому історикам документі, так званому “звіті” про склад академічної бібліотеки, датованому М.І. Петровим 70-ми роками XVIII ст. Однак при більш прискіпливому розгляді інформація, що міститься в цьому документі, виявляється надто розпливчастою, оскільки залишається неясним, чи то були ті самі книги, що надійшли до бібліотеки за заповітом Могили, або до “старої” бібліотеки також входили пізніші пожертвування інших церковних діячів. В ньому говориться: “В библиотеке, имеющейсЯ при Киевской Академии, числится книг всех 3304... которыми оную библиотеку снабдили Преосвященные митрополиты, а именно: от Петра Могилы наданных книг в старой библиотеке 2131 числится; от Рафаила Заборовского 137; от Тимофея Щербацкого 144, от Арсения Могилянского 166; от нынешнего Преосвященного [Гавриила Кременецкого] еще только 35 дано; от Преосвященного Епископа Крутицкого Илариона [Григоровича] 595; от Кирилла [Флоринского] Епископа Севского 72; от Самуила [Миславского] нынешнего Епископа Крутицкого 24, итого всего 3304”²⁶.

Від жодної з двох інтерпретацій, зазначених вище, неможливо рішуче відмовитися. В першому випадку, книги могилянського зібрання, що надійшли до бібліотеки в середині XVII ст., за логікою, могли бути протиставлені пізнішим пожертвуванням, зробленим у XVIII ст. Таким чином, всі інші надходження, згадані в документі, мають входити до складу “нової” бібліотеки. Але чому на це немає ніякого посилання? З іншого

боку, якщо правильним є друге припущення, і всі надходження, перераховані в документі, зберігалися у “старій” книгозбірні, то, знов-таки, чому в ньому немає згадки про “нову” бібліотеку? І найважливіше – за яким принципом були відокремлені “стара” та “нова” бібліотеки? Відповіді на ці питання нині дати неможливо за браком інформації. Але деякі міркування можуть знадобитися.

По-перше, чому ці дві окремі колекції називалися саме “старою” та “новою”? Згідно з припущенням, висловленим вище, це могло бути вказівкою на час надходження книг до бібліотеки Академії, скажімо, XVII та XVIII ст. Однак, треба відзначити, що в такому, дуже штучному, розподілі надто мало сенсу. З іншого боку, розподіл на “старі” та “нові” книжки міг бути відображенням поглядів академічної верхівки на характер літератури в кожній з двох колекцій. Хоча у другій половині XVIII ст. професори й викладачі Академії не були у змозі запропонувати своїм студентам будь-якої кардинально нової навчальної програми, тобто вжити заходів, які витримали б порівняння із запровадженням Петром Могилою найсучаснішої для свого часу системи знань у 1630–1640-х роках, вони вже давно вважали цю останню обмеженою й застарілою²⁷. В іншій, більшій за обсягом праці, присвяченій історії бібліотеки Києво-Могилянської академії, автор даної розвідки намагався показати, що й окремі надходження з приватних бібліотек колишніх випускників КМА, і цілісні бібліотечні зібрання, заповідані ними своїй *almae matri* у XVIII ст., мало чим відрізнялися за характером від тих книг, що були в бібліотеці століттям раніше²⁸. Це доводить, між іншим, що освітня система Київської академії, побудована майже у повній відповідності до єзуїтської новосхоластичної моделі кінця XVI ст., продовжувала відтворювати цю модель у головах своїх студентів мало не двома століттями пізніше. Характерним є й те, що, хоча більшість з них це добре розуміла, вони, здається, нічого не могли зробити, щоб подолати зазначену систему. Таким чином, книги, які того часу надходили з Санкт-Петербурга та Москви й були пройняті духом запозиченого російською імперською ідеологією протестантського прагматизму, могли їм здаватися дійсно “новими”. Інструкція 1761 р. містить цікаву деталь: книжки “нової” бібліотеки зберігалися в замкнених шафах, за нашим припущенням, – як такі, що вважалися більш цінними²⁹.

По-друге, створюється враження, що вищезгаданий “звіт” з невідомих причин не подає цілісної картини складу академічної бібліотеки, оскільки в ньому перераховані тільки пожертвування кількох київських митрополитів та трьох інших церковних діячів. Однак нам відомо, що в 1740–1770 рр. Академія, прямо або через посередників, купувала літературу в російських

та закордонних книготорговців, а також замовляла друкування книг, зокрема, сілезьким видавцям Корнам та друкарні Києво-Печерської лаври³⁰. Якщо “звіт” містить повну інформацію про склад книгозбірні, включаючи дані і про “стару”, і про “нову” бібліотеки, залишається незрозумілим, чому ці книжки, яких мало бути, принаймні, кілька сот, не знайшли ніякого відображення в документі. Крім того, у “звіті” не згадується так звана бурсацька бібліотека, заснована 1768 р., яка на початку 1770 р. мала налічувати не менше 1000 томів. Хоча початково вона й зберігалася в приміщенні академічної бурси, окремо від “фундаментальної” бібліотеки, приблизно 1770 р., згідно зі спеціальним розпорядженням митрополита, її мало бути переміщено до загальної книгозбірні (про це детальніше йтиметься далі).

По-третє, існує ще одне питання, на яке першим звернув увагу М.І. Петров, але яке й досі залишається без відповіді. Доповідна записка про знищення академічної бібліотеки пожежею 1780 р. містить відомості про те, що тоді там зберігалася 8632 книги³¹. Навіть якщо ми додамо до 3304 книг, що значаться у вищезгаданому документі, 827 томів, що надійшли до книгозбірні КМА згідно із заповітом Варлаама Лещевського 1776 р., ми магімемо в результаті тільки 4131 книгу. Таким чином, “не вистачатиме” ще 4501, поява яких в бібліотеці за невеликий період, що міг охоплювати максимум вісім років – між 1772 та 1780 рр., пояснити досить важко. Можна було б припустити, що до академічної книгозбірні надходили ще якісь приватні зібрання, про які нам невідомо внаслідок того, що пов’язані з ними документи загинули разом з академічним архівом. Однак цифра є надто значною, щоб можна було припустити, що за вісім років до бібліотеки надійшло більше видань, ніж за 140 років її попереднього існування. Також не можна виключити, що ректор Академії дещо перебільшив розмір збитків, завданих пожежею, з метою одержання більшої фінансової допомоги від імперської адміністрації. Але, знов-таки, кількість “недостаючих” книг надто велика для того, щоб можна було повірити, що ректор, який надав цю інформацію, та митрополит, який завірив її своїм підписом, насмілилися б вводити вищестояще начальство в таку велику оману.

Беручи до уваги усе зазначене, можна припустити, що “звіт” 1770-х років, який нібито подає інформацію про кількісний склад всієї академічної книгозбірні, насправді торкався тільки “старої” бібліотеки, з невідомих причин ніяк не згадуючи про “нову” бібліотеку. Ще раз нагадаємо, що, в більш загальній перспективі, існування двох окремих книжних колекцій може бути вказівкою на збереження Академією давньої традиції, найвірогідніше, запровадженої під час заснування колегіуму. Таким чином, “стара” бібліотека могла виконувати функції, аналогічні до функцій єзуїтських

книгозбірень, призначених для наукових студій, а “нова” – містити підручники, граматики, словники та інші види навчальної літератури. Згідно з Інструкцією 1761 р., саме така література призначалася для видачі “ученикам найпаче беднейшим” за посередництва вчителів, які були особисто відповідальними за повернення книг після того, як навчальний курс закінчувався. Там же подано список літератури, яку можна було видавати учням: “грамматики греческия, еврейския, пентатевхи (П’ятикнижжя. – Л.Ш.), тестаменти греческия, лексика французския, прописи разнья”³². Книги в цьому списку подані у множині, і це є важливою вказівкою на те, що в бібліотеці зберігалися комплекти, а не окремі примірники навчальної літератури. Незалежно від того, чи до “старої” бібліотеки входили самі тільки книги, які заповідав Могила, або там зберігалися й пізніші особисті пожертвування, важко повірити, що “стара” бібліотека містила необхідну кількість навчальної літератури. А це й дає можливість припустити, що призначенням “нової” бібліотеки було забезпечення вчителів та учнів навчальною літературою, що ставить її на один щабель з єзуїтськими “шкільними” бібліотеками. Характерно, що Інструкція наказує бібліотекареві “иметь притом всемерное старательство дабы книги и новыя немешаны с старыми, а старыя с новыми”³³.

3. Бібліотечні каталоги

З тексту Інструкції 1761 р. випливає, що на новопризначеного бібліотекаря покладався обов’язок забезпечити кожна книгу в бібліотечному фонді стандартним описом, який мав містити таку інформацію: “о чем оная книга трактует, какого[размера] *in folio* ли или *in [quarto]* или *in 8*, или менее, какого года и где печатанна, и какой том или *pars*, или она *sine frontispicio*, и в чистой каталог чистым характером ввеств”³⁴. Є дещо незрозумілим, чи складання згаданого “чистого каталогу” було розпочато раніше, або це мав зробити саме цей бібліотекар. У тексті Інструкції є також вказівка на існування якогось “старого каталогу”, до якого треба було звертатися у випадках, коли необхідно було з’ясувати або уточнити шифр видання³⁵. Зберігся лист від 2 серпня 1767 р. з подякою ректора Академії Самуїла Миславського Київському митрополитові Арсенію Могилянському за пожертвування книг. З нього ми бачимо, що академічна адміністрація дійсно приділяла багато уваги якнайповнішому опису книг бібліотеки. В ньому також згадуються “старий” та “новий” каталоги, і є згадка, що роботу над новим каталогом, яка мала розпочатися не пізніше 1761 р., не було закінчено й через шість років³⁶. Це, між іншим, заважало

опису та класифікації нових надходжень, бо до закінчення нового каталогу їм не могло бути надано бібліотечних шифрів.

Жоден документ не подає будь-яких відомостей про характер самих каталогів, однак автор цієї розвідки вважає, що вони були списками, в які книги вносилися згідно з порядком їх розміщення на полицях книгозбірні (англ. *shelf-lists*) і які були найбільш поширеним різновидом каталогів бібліотек західноєвропейських колегіумів³⁷. Якщо наше попереднє припущення щодо того, що книги академічної бібліотеки були розміщені на полицях згідно з розподілом за “факультетами” або за принципом предметної класифікації, то каталог книгозбірні КМА був, по суті, предметним каталогом³⁸. Варто відзначити, що хоча в Інструкції йдеться про “стару” та “нову” колекції, там згадується тільки один каталог.

4. Забезпечення доступу до бібліотеки

Інструкція бібліотекарю 1761 р. переконливо свідчить, що тільки викладачі могли безпосередньо користуватися книгами академічної бібліотеки. Але навіть для них правила вносу літератури за межі книгозбірні були досить суворими. Що ж до студентів, жоден з них не міг одержати бібліотечну книгу без посередництва вчителя: “ученикам самим ни под каким видом не давать, но взывать оныя самому учителю”, і навіть тоді студенти, очевидно, могли користуватися тільки тими видами літератури, які були необхідні для вивчення окремих предметів³⁹. Книги видавалися вчителю під його особисту відповідальність з тим, щоб “оныя [раздавать] ученикам добронадежным” на свій розсуд, “а ненадежным не давать, опасаясь, дабы в случае потерания... [не] поплатить за оныя своими деньгами и не подпасть архипастырскому гневу”⁴⁰.

Членам учительської конгрегації було дозволено виносити книги за межі книгозбірні тільки за умови узгодження цього питання з ректором, при чому вимагалася обов’язкова власноручна розписка, де було зазначено, які видання і на який термін було видано. По закінченні цього терміну від бібліотекаря вимагалася “оныя книги отбирать, needing никого и неприимая ни от кого никаких извинений”⁴¹. Крім того, з метою контролю за виносом літератури за межі бібліотеки, треба було залучити додаткових заходів, таких, як ведення двох спеціальних прошнурованих книг, “ким надлежит зарученных, в которых в одни, когда кому выданны, а в другая, когда обратно приняты, или же зачим не приняты [книги] будут, записать повышеозначенным обстоятельством без испуство”⁴². Треба зауважити, що подібні “драконівські” правила щодо можливостей використання біб-

ліотечних книг за межами книгозбірні офіційно діяли в більшості бібліотек європейських колегіумів, але, як підтверджувала практика, як бібліотекарі, так і користувачі, дотримувалися їх дуже рідко⁴³. Ми вважаємо, що це твердження є справедливим і відносно бібліотеки КМА, про що свідчить значна кількість видань, які надходили до цієї книгозбірні у XVII та XVIII ст., але надто скоро опинялися в приватних бібліотеках і книгозбірнях семінарій України та Росії⁴⁴.

Згідно з Інструкцією, сторонні особи не могли відвідувати бібліотеку, крім тих випадків, коли на це було одержано дозвіл в академічній адміністрації: “никого непотребнаго в библиотеку непускать, а если кто из сторонных пожелает повидеть Киевскую библиотеку, то ему библиотекарю безведома ректора и префекта не пушать”⁴⁵. Хоча наступна стаття передбачає можливість відвідання академічної книгозбірні “знатными господами”, для чого там завжди мало бути прибрано, з цього, однак, не випливає, що вони мали вільний доступ до бібліотеки⁴⁶.

Залишається невідомим, де зберігалися ключі від книгозбірні. В деяких західноєвропейських, зокрема, єзуїтських бібліотеках серед членів учительської конгрегації нерідко існувало коло осіб, які, з дозволу ректора, мали право самостійного доступу до бібліотеки і свої ключі⁴⁷. Однак в нашому випадку на це немає ніяких вказівок, і можливість існування подібних привілеїв в Київській академії є дещо сумнівною.

В Інструкції 1761 р. ніде не згадується наявність будь-якого обладнання для роботи з книгами всередині бібліотеки. Якщо ні читальної зали або кімнати, ні, принаймні, читацьких місць влаштовано не було, не існувало й потреби встановлювати часи роботи книгозбірні, так що відвідання її самим бібліотекарем залежало тільки від його власної сумлінності.

5. Бібліотекарі

Дуже мало відомо про тих, хто був бібліотекарями Київської академії. П.А. Сотниченко вважав, що за бібліотеку відповідав префект Академії⁴⁸. З цим важко погодитися, оскільки обов’язки префекта були такі різноманітні й численні, що в нього навряд чи залишався час на догляд за книгозбірнею. Думка М.І. Петрова про те, що бібліотекар обирався поміж професорів Академії⁴⁹, є більш слушною, але вимагає істотної поправки: бібліотекар обирався скоріше серед учителів молодших класів. У цілому така практика співпадала із західноєвропейською: вона передбачала, що він був членом учительської конгрегації або навіть студентом старших курсів та поєднував виконання обов’язків бібліотекаря, а інколи ще й

секретаря, із викладанням. Документальні джерела донесли до нас тільки вісім імен бібліотекарів середини та другої половини XVIII ст. Перший – Досифей Галяховський, вчитель великої інструкції (тлумачення Біблії для старших курсів Академії), який був академічним бібліотекарем до серпня 1749 р.⁵⁰ Його наступником став ієродиякон Манасія Максимович, “вчитель іноземних мов”⁵¹. До кінця червня 1761 р. в Академії одночасно працювали двоє бібліотекарів: Лука Коржевич, “магістр аналогії” (перший клас школи граматики), та ієромонах Рувім, вчитель синтаксими (третій клас школи граматики), які наглядали, відповідно, за “старою” та “новою” бібліотеками⁵². З липня 1761 р. посаду бібліотекаря обрав ієромонах Іассон, вчитель молодшої інструкції (тлумачення Біблії для молодших курсів), який мав здійснювати нагляд за обома колекціями⁵³. Ієромонах Ілія Шумилевич, вчитель синтаксими, згаданий в одному документі як бібліотекар Академії у вересні 1763 р.⁵⁴, звільнився з цієї посади у вересні 1764 р.⁵⁵ Було запропоновано, щоб його місце посів ієродиякон Досифей Даховський. За документальними відомостями, Даховський щойно перейшов з Видубицького до Києво-Братського монастиря з метою розпочати вивчення курсу теології⁵⁶. Це є важливим свідченням того, що обов’язки бібліотекарів Академії могли виконувати навіть студенти старших курсів. Цікаво, що якийсь ієродиякон Іассон знов згадується як такий, що посідав місце академічного бібліотекаря в 1766 р.⁵⁷, але неясно, чи то був той самий Іассон, що вже був бібліотекарем раніше, чи це просто його тезка. Останнім у нашому списку є ієромонах Амвросій, який був префектом академічної бурси, призначений бібліотекарем 1772 р.⁵⁸

Навіть ця мізерна інформація дозволяє зробити висновок, що на місце бібліотекаря, звичайно, обиралися особи, чия духовна кар’єра тільки починалася. Вони завжди поєднували виконання обов’язків бібліотекаря з викладанням, як правило, – на молодших курсах Академії. Також створюється враження, що й призначення бібліотекарем студента теології Даховського не було винятковим випадком. В академічній ієрархії ця посада явно не розглядалася як престижна, і є підстави думати, що призначення на неї було свого роду послушанням для новачків. Вважаємо, що саме цьому ніхто із зазначених вище бібліотекарів не затримався на цій посаді надовго. В Інструкції 1761 р. немає згадки про оплату роботи бібліотекаря. З одного боку, це не обов’язково означає, що її не було взагалі, а з іншого – не існує жодного свідчення, що Академія платила за виконання обов’язків бібліотекаря. А значить, і в цьому аспекті практика, що існувала в Могилянській академії, могла бути подібною до загальної ситуації в бібліотеках європейських навчальних закладів того періоду. Як підсумовує

англійський бібліотекознавець П. Морріш: “Місце бібліотекаря в академічній ієрархії було важливим чинником, тісно пов’язаним з тією відповідальністю, яку на нього було покладено, та тими ініціативами, які він міг на себе брати. Є очевидним, що особа, яка посідала місце секретаря або все ще перебувала в студентському статусі, могла виконувати лише другорядні ролі і одержувати відповідно низьку винагороду за свій труд... Багато бібліотекарів корпоративних релігійних та навчальних закладів можуть бути визначені як “бібліотекарі-колегіати”, а не як служники або особи, спеціально найняті для виконання певних обов’язків. Вони були повноправними членами своїх конгрегацій... [які] працювали за винагороду або без такої і були підпорядковані [відповідній] раді в складі правління, або правлінню як такому. Це була давня традиція релігійних закладів, продовжена єзуїтами. Але, зрозуміло, завжди існували винятки із правил”⁵⁹.

Усі відомі нам бібліотекарі Київської академії були членами вчительської конгрегації, “бібліотекарями-колегіатами”, за визначенням П. Морріша, а не особами, найнятими з-поза меж установи. З цього випливає, що вони мали знаходитися під постійним пильним наглядом академічної адміністрації. В той же час це означає, що обтяжені іншими обов’язками бібліотекарі не мали достатньо часу для роботи в книгозбірні, і, таким чином, нагляд за бібліотекою, мабуть, залишав бажати кращого. Це враження підкріплюється ще й тим, що, внаслідок частої зміни бібліотекарів, ці останні навряд чи могли оволодіти всіма необхідними навичками за той короткий термін, іноді – кілька місяців, коли вони були на цій посаді.

5.1. Нагляд за бібліотекою

Інструкція 1761 р. містить надто мало деталей щодо порядку нагляду за бібліотечними фондами. Зокрема, там визначається, що бібліотекар був відповідальним за регулярне провітрювання книгозбірні, відкриваючи вікна, коли дозволяли погодні умови. В той же час він повинен був захищати книги від вогкості, а також дощу та снігу, які могли потрапити до книгозбірні через відкриті вікна. До його обов’язків входило тримати бібліотеку в чистоті та стежити, щоб книги були обезпилені⁶⁰. З цього випливає, що в Академії не існувало спеціального прибиральника для книгозбірні.

Зрозуміло, подібні заходи нагляду за книгами були досить примітивними та вживалися на сході й заході Європи протягом століть. Статут Теодора Студита, що діяв майже в усіх православних монастирях середньовіччя, погрожував карою бібліотекареві, який не обезпилював би книги вчасно⁶¹. Як відзначено П. Моррішем, на Заході статuti багатьох бібліотек

робили особливий наголос на тому, що в книгозбірнях мала підтримуватися чистота; бібліотекарі XVI та XVII ст. були майже так само заклопотані необхідністю збереження цінних книг, як і їхні попередники доби середньовіччя... Один ранній підручник бібліотечної справи, написаний в 1538 р., “рекомендував бібліотекарям підтримувати фонд книгозбірні в чистоті та гарному стані, регулярно провітрювати ті томи, що вже були вражені пліснявою або вологістю, мити підлогу та стирати пил зі стільців так часто, як було можливо, та обезпилювати книжні шафи двічі на рік”⁶².

У своїй фундаментальній праці, присвяченій книгам та бібліотекам, єзуїт Антоніо Поссевіно вказував, що книги мали оберігатися від вологості та пилу, а приміщення бібліотеки – регулярно провітрюватися. Він застерігав, що всередині тих книгозбірень, які трималися весь час зачиненими, з’являлися неприємний запах та вологість, а це, в свою чергу, призводило до пошкодження книг⁶³. В цілому, схоже на те, що загальні принципи нагляду за бібліотекою залишалися незмінними з моменту заснування колегіуму в XVII ст.

6. Бурсацька бібліотека

У 1768 р. для мешканців бурси Київської академії було організовано окрему бібліотеку, що знаходилася в приміщенні самої бурси. Хоча, строго кажучи, бурсацька бібліотека не була частиною фундаментальної бібліотеки, і її доля, як це буде показано нижче, також склалася по-іншому, це питання є досить важливим і показовим для оцінки ролі і місця бібліотеки Академії, що на ньому треба було б зупинитися.

Ініціатором організації бурсацької бібліотеки був Микола Бантиш-Каменський (1734–1814), російський історик та письменник, колишній студент Академії. В 1768 р. він першим подарував новій бібліотеці 154 книги, серед яких були комплекти підручників, здебільшого російською мовою, що, очевидно, призначалися для учнів молодших та середніх курсів. До цього було додано спеціальну прошнуровану книгу-інвентар для реєстрації майбутніх пожертвувань. Крім того, в Санкт-Петербурзі він організував кампанію збору коштів з метою поповнення фонду бібліотеки бурси. Зібрані гроші були використані для придбання підручників та іншої друкованої продукції, зокрема, періодичних видань, які було згодом передано до Києва⁶⁴.

Подарована Бантиш-Каменським книга-інвентар збереглася до наших днів і містить повний список жертвувателів та наданих ними книг⁶⁵. З списку ми бачимо, що жертвувателі були, в основному, випускниками Ака-

демії, які на собі зазнали всіх проблем та нестатків студентського життя. Ми вважаємо, що безпосереднім приводом для організації ними окремої бурсацької бібліотеки стала майже повна недоступність фондів академічної бібліотеки для студентів. Показовим є й те, що, на противагу жертвувателям до фундаментальної бібліотеки, які були майже винятково церковними діячами, більшість з тих, хто надсилав книги до бібліотеки бурси, були світськими особами та представниками професій, що потребували володіння сучасними знаннями. Видавничі дані, подекуди занесені до інвентаря, свідчать, що бурсацька бібліотека, в основному, містила видання XVIII ст. Із загальної кількості зареєстрованих книг – 1167 позицій – 942, тобто 80,7 %, було надруковано у XVIII ст. У цьому полягала ще одна важлива риса, що відрізняла бурсацьку бібліотеку від фундаментальної академічної книгозбірні, бо за результатами реконструкції складу книжних фондів бібліотеки академії допожежного періоду, проведеної автором цієї розвідки, не менше половини книг бібліотеки побачили світ у XVII ст. або раніше. Крім того, на відміну від майже дев'яностовідсоткового латиномовного фонду академічної книгозбірні, більшість літератури бурсацької бібліотеки була російськомовною. Це може бути свідченням того, що жертвувателі книг до бібліотеки бурси хотіли не тільки зробити їх абсолютно доступними для студентів, але й намагалися змінити характер використовуваної ними літератури.

Епідемія холери 1770 р. відібрала життя деяких мешканців бурси та, очевидно, примусила решту покинути місто. Отже, бібліотека залишилася в приміщенні бурси практично без нагляду, і митрополит Гавриїл Кременецький наказав перенести книги до академічної бібліотеки, за умови, що їх тримали б окремо⁶⁶. Завдяки цьому традиційно вважалося, що бурсацька бібліотека загинула разом із фундаментальною бібліотекою Академії в 1780 р. Однак існують ґрунтовні підстави вважати цю точку зору неправильною. Останні надходження до бурсацької бібліотеки, занесені до вищезгаданого інвентаря, датуються 1781 р., тобто роком *після* того, як пожежа знищила академічну бібліотеку. З цього випливає, що реєстрація надходжень до бурсацької бібліотеки продовжувалася нормальним порядком і без жодної згадки про те, що вона загинула під час пожежі. Це має сенс тільки в тому випадку, якщо бурсацька бібліотека *не згоріла*, бо важко уявити собі бібліотекаря, який додавав би нові надходження до списку книг, знищених полум'ям. З іншого боку, показовим є й те, що з усіх каталогів книг, які існували в Академії, зберігся тільки інвентар бурсацької бібліотеки (інвентарі й каталоги зазвичай зберігалися у фондах відповідних бібліотек). Взяті до уваги, ці факти свідчать, що на мо-

мент пожежі 1780 р. це зібрання не перебувало в Борисоглібській церкві, де зберігалася бібліотека Академії. Однак треба зауважити, що в середині 1770 р. бурсацької бібліотеки не було і в приміщенні бурси, бо останнє, в свою чергу, знищила пожежа 1775 р.⁶⁷ З цього випливає, що принаймні між 1775 та 1780 рр. вона зберігалася в якомусь третьому місці. На додаток треба зауважити, що припинення занесення нових надходжень до інвентаря бурсацької бібліотеки в 1781 р. може означати, що це зібрання було приєднане до фондів академічної бібліотеки, яка зазнала величезних втрат внаслідок пожежі 1780 р.

* * *

Проведений автором цієї розвідки порівняльний історико-книгознавчий аналіз унікального й досі невідомого історикам КМА архівного документа – Інструкції бібліотекареві Академії 1761 р. та відомостей про організацію й функціонування бібліотек західноєвропейських вищих навчальних закладів, можна підсумувати так. Своїм внутрішнім устроєм бібліотека Києво-Могилянської академії значною мірою наслідувала тенденції розвитку бібліотек колегіумів та університетів Європи, зокрема, періоду XVI–XVII ст. У той же час багатьма аспектами свого внутрішнього устрою та функціонування академічна бібліотека значно відрізнялася від інших східнослов'янських книгозбірень того періоду. Найважливіше, що як книгозбірня значного навчального закладу, побудованого за західною моделлю, бібліотека могилянського колегіуму не мала відповідних зразків для наслідування у власному регіоні, і тому її бібліотекарі мали звертатися до відповідних західних моделей бібліотекарства через системне запозичення принципів та методик організації книгозбірні, розміщення та зберігання книг, забезпечення доступу до них та призначення бібліотекарів. Однак суворе обмеження доступу до бібліотечних фондів мало своїм наслідком фактично виняткове використання їх викладачами, все більше ставало завадою для нормального функціонування бібліотеки і призвело до організації окремої студентської бібліотеки в приміщенні академічної бурси у другій половині XVIII ст. На жаль, рамки даної розвідки надто вузькі для аналізу того, як предметно-тематичний склад старої академічної бібліотеки відповідав гуманістично-новосхоластичній моделі, застосованій при заснуванні колегіуму, та яким чином це могло стати одним із чинників занепаду Академії, починаючи з середини XVIII ст.

¹ Булгаков М. История Киевской академии.– Спб., 1843.– С. 135; Аскоценский В. Киев с его древнейшим училищем Академиею.– К., 1855.– Т. 1.– С. 290; Голубев С.

О составе библиотеки Петра Могилы // Тр. Третьего Археол. съезда в России, бывшего в Киеве в авг. 1874 г.– К., 1878.– Т. 2.– С. 257; *Иконников В.* Опыт русской историографии и ее противники.– К., 1891.– Т. 1, ч. 1.– С. 749; *Серебренников В.* Киевская академия с половины XVIII в. до преобразования ее в 1819 г.– К., 1897.– С. 180; *Jabłonowski A.* Akademia Kijowsko-Mohilańska: Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi.– Kraków, 1899–1900.– S. 201, 242; *Хижняк З.* Киево-Могилянская академия.– К., 1988.– С. 140; *Микитась В.* Давньо-українські студенти і професори.– К., 1994.– С. 222.

² Вже після знахідки документа в архівосховищі у 1994 р., автором даної розвідки було встановлено, що двома роками раніше його було опубліковано у виданні: *Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. : Зб. документів.*– К., 1992.– С. 66–69. Далі всі посилання на текст Інструкції 1761 р. робляться за рукописною копією XIX ст., що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ): ф. II, № 4226.

³ Див.: *Сотниченко П.* К истории библиотеки Киево-Могилянской академии // История становления и развития академических библиотек.– М., 1987.– С. 87–114.

⁴ Досить детальний опис східнослов'янських бібліотек з часів середньовіччя до XVII ст. міститься в книзі: *Слуховский М.* Русская библиотека XVI–XVII ст.– М., 1973.

⁵ Прикладом такої книгозбірні нового типу може слугувати бібліотека Львівського Успенського православного братства. Її каталог 1601 р. опублікований у виданні: *Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVII ст.): Тексти і дослідження.*– К., 1988.– С. 30–33. Про бібліотеку Львівського братства див.: *Ісаєвич Я.* Бібліотека Львівського братства // Бібліотекознавство та бібліографія.– Х., 1966.– Вип. 3.– С. 126–132.

⁶ У другій половині XVIII ст. у бібліотеці КМА зберігався 2131 примірник книг, які заповідав Петро Могила, див.: *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.*– К., 1906.– Т. 4.– С. 125. Є всі підстави вважати, що в 1647 р. їх було більше, крім того, неможливо припустити, що колеґіум не мав бібліотеки за життя митрополита Могили. Звідси – подана вище приблизна цифра 2500 видань. Про бібліотеку Петра Могили див.: *Голубев С.* О составе библиотеки Петра Могилы // Тр. Третьего Археол. съезда в России.– С. 257–268; *Charipova L.* The library of Petro Mohyla // *The Ukrainian Review.*– 1997.– Vol. 44, N 4.– 1997.– P. 55–76.

⁷ Це був важливий крок від традиційного відношення до книг та читання, характерного для православних чернечих кіл, безперечно, успадкованого рутенцями від їхніх візантійських учителів. Як відзначає англійський візантолог Джоан Гассі, з точки зору середньовічних православних ченців, бібліотеки були потрібні “не для інтелектуального розвитку, а тільки з метою забезпечення відправних та благочестивих функцій всередині чернечих комун”: *Hussey J.* *The Orthodox Church in the Byzantine Empire.*– Oxford, 1990.– P. 340.

⁸ *Morrish P.* Dr. Higgins and Merton College library: A study in seventeenth-century book-collecting and librarianship.– Leeds, 1988.– P. 28.

⁹ Див.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.– К., 1906.– Т. 4.– С. 256.

¹⁰ *Болховітинов Є.* Вибрані праці з історії Києва.– К., 1995.– С. 249.

¹¹ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.– Т. 4.– С. 256; *Болховітинов Є.* Вибрані праці з історії Києва.– С. 252.

¹² *Слуховский М.* Русская библиотека XVI–XVII ст.– С. 10–12.

¹³ М.І. Петров стверджував, що книгозбірню було переміщено до Борисоглібської церкви після 1740 р.: див.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.– Т. 4.– С. 256.

¹⁴ *Булгаков М.* История Киевской академии.– С. 133.

¹⁵ ІР НБУВ, ф. II, № 4226, арк. 1 зв.

¹⁶ *Слуховский М.* Русская библиотека XVI–XVII ст.– С. 18–19.

¹⁷ Там же.– С. 19.

¹⁸ Наприклад, існує документальне свідчення про те, що в 1554 р. в бібліотеці Києво-Печерської лаври зберігалося 84 книги, див.: *Голубев С.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: Опыт исторического исследования : [Прил.]– К., 1883.– Т. 1.– С. 10.

¹⁹ *Possevino A.* Bibliotheca Selecta qua agitur de Ratione Studiorum: in historia, in disciplinis, in salute omnium procuranda.– Roma, 1593.– P. 63–64. Цікаво, що хоча в єзуїтських навчальних закладах й не викладалися медицина та право, відповідні предметні підрозділи все-таки існували в їхніх книгозбірнях.

²⁰ Перший відомий на сьогодні післяпожежний каталог бібліотеки КМА 1791 р. див.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.–К., 1908.– Т. 5.– С. 300–470. Бібліотечне зібрання Київської духовної академії, що зберігається в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського, і донині розміщено на полицях за форматно-предметним принципом.

²¹ ІР НБУВ, № 4226, арк. 1 зв.

²² Там само.

²³ *Kosmanowa B.* Książka i jej czytelnicy w dawnej Polsce.– Warszawa, 1981.– S. 53.

²⁴ Точки зору різних авторів інколи принципово відрізняються між собою. Наприклад, відомий англійський історик бібліотек Джон Кларк стверджував, що у “великій” бібліотеці “або загальнодоступній книгозбірні тримали книги, що користувалися найбільшим попитом. Вони були прикуті та могли бути винесені з бібліотеки тільки за виключних обставин... Друга частина, названа “малою” бібліотекою, містила дублети, книги, якими мало хто цікавився, і взагалі всі ті рукописи, які, за певних умов, можна було виносити за межі бібліотеки”: *Clark J.W.* The care of books: An essay on the development of libraries and their fittings, from the earliest times to the end of the eighteenth century.– Cambridge, 1901.– P. 165. Генрі де Флеєшаувер вважає, що “велика” бібліотека – це те місце, яке ми зараз назвали б бібліотекою довідкової літератури, тобто там тримали книги, однаково необхідні як професорам, так і студентам Сорбонни. На противагу їй, “мала” бібліотека була призначена винятково для вчених студій і, таким чином, відкрита тільки для викладачів: *Vleeschauwer H.J. de.* Libraria magna et libraria parva.– Pretoria, 1957.– P. 56–57.

Однак ця точка зору має цілий ряд слабких місць. Перш за все, гіпотеза Флешауера значно модернізує концепцію середньовічної бібліотеки. На мій погляд, ситуація з двома книгозбірнями Паризького університету була прямо протилежною. В системі середньовічної науки теологія вважалася вершиною наук або наукою в “чистому” вигляді, яка вже не була сходинкою до якогось вищого щаблю знань. Таким чином, атрибут “велика” мав вказувати на те, що частина бібліотеки, з якою він асоціювався, містив саме книги з теології і був призначений для теологів, тобто професорів, а також, можливо, – студентів факультету теології. В той же час, “мала” бібліотека була сховищем книг більш універсального характеру, тобто таких, що використовувались як студентами, так і професорами. Цікаво, що Флешауер у своїй роботі згадує можливість такої інтерпретації, але відмовляється від неї на досить хиткій підставі, що “мала” бібліотека як така, з якої дозволялося виносити книги, була більш придатною для наукових студій, ніж прикута “велика” бібліотека: *Ibid.*– P. 31–32.

²⁵ *Vleeschauwer H.J. de . History of the library science since the French Revolution.*– Pretoria, 1966.– P. 33–34.

²⁶ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.– Т. 4.– С. 125.

²⁷ Див. досить різку оцінку Григорія Кониського, дану філософському курсові, що викладався в Київській академії за часів його студентства, зроблену в 1755 р.: “смеття интерпретов Аристотелевых” тощо: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.– К., 1905.– Т. 2.– С. 179.

²⁸ *Charipova L. The library of the Kiev Mohyla Academy (1632–1780) in its historical context: Dissertation submitted for the Doctorate in Philosophy.*– Cambridge, 1999. Примірник дисертації депоновано в бібліотеці Кембриджського університету, Велика Британія.

²⁹ ІР НБУВ, ф. II, № 4226, арк. 1 зв.

³⁰ Див.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.– К., 1906.– Т. 3.– С. 103, 227–228; *Mendykowa A. Kognowic.*– Wrocław, 1980.– S. 48, 75–76.

³¹ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии.– Отд. 2.– Т. 4.– С. 256.

³² ІР НБУВ, ф. II, № 4226, арк. 1.

³³ Там само, арк. 1 зв.

³⁴ Там само, арк. 1.

³⁵ Там само.

³⁶ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии.– Отд. 2.– Т. 3.– С. 350–351.

³⁷ Див.: *Morrish P. Dr. Higgs and Merton College library.*– P. 37–38.

³⁸ Цікаво, що найбільш ранній відомий післяпожежний каталог академічної бібліотеки, складений близько 1791 р., наслідував цю традицію, будучи, фактично, списком, до якого книги вносилися згідно з порядком їх розміщення на полицях книгозбірні, побудованим за принципом форматно-предметної класифікації.

³⁹ Тут можна пригадати схожі правила, викладені в єзуїтському Ratio Studiorum, див.: El sistema educativo de la Compañía de Jesús la “Ratio Studiorum”.— Madrid, 1992.— P. 84, 110.

⁴⁰ ІР НБУВ, ф. II, № 4226, арк. 1–1 зв.

⁴¹ Там само, арк. 1.

⁴² Там само, арк. 1 зв.

⁴³ Див.: *Bush S., Rasmussen C.J.* The library of Emmanuel College, Cambridge (1584–1637).— Cambridge, 1986.— P. 35–37.

⁴⁴ Серед книг, атрибутованих автором як такі, що належали допожежному фонду академічної бібліотеки та збереглися до наших днів, є видання, яке може слугувати яскравим прикладом цього твердження. Це підручник “Institutionum linguae graecae” єзуїта Якоба Гретцера кельнського видання 1619 р. Хронологічно перший власницький запис свідчить, що десь на зламі XVII та XVIII ст. книга знаходилася в академічній бібліотеці. Наступний власницький запис належить колишньому студентові Академії Василю Григоровичу, який, мабуть, звідти її поцупив. Після цього книга потрапила назад, до академічної бібліотеки, скоріш за все, у складі одного з приватних зібрань, які заповіла Академія.

⁴⁵ ІР НБУВ, ф. II, № 4226, арк. 1 зв.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ *Morrish P.* Dr. Higgs and Merton College library.— P. 36.

⁴⁸ *Сотницьенко П.* К истории библиотеки Киево-Могилянской академии // История становления и развития академических библиотек.— С. 89–90.

⁴⁹ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.— К., 1904.— Т. 1, ч. 1.— С. XVIII.

⁵⁰ Там же.— С. 398–399.

⁵¹ Там же.— С. 399.

⁵² ІР НБУВ, ф. II, № 4226, арк. 1, 2.

⁵³ Там само; також ф. 160, № 185–228, арк. 110 зв.—111.

⁵⁴ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.— Т. 3.— С. 152.

⁵⁵ ІР НБУВ, ф. 160, № 185–228, арк. 111; також Центр. держ. іст. арх. України в м. Києві, ф. 127, оп. 159, спр. 68, арк. 1–3 зв.— (Далі – ЦДІАУ(К)); Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.— Т. 3.— С. 265.

⁵⁶ ЦДІАУ(К), 127, оп. 159, спр. 68, арк. 3–3 зв.

⁵⁷ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.— Т. 3.— С. 226.

⁵⁸ ЦДІАУ(К), ф. 1711, оп. 1, спр. 9, арк. 1.

⁵⁹ *Morrish P.* Dr. Higgs and Merton College library.— P. 36.

⁶⁰ ІР НБУВ, ф. II, № 4226, арк. 1 зв.

⁶¹ *Patrologiae cursus completus... Series Graeca, XCIX.*— Paris, 1860.— Col. 1739. Див. також *Lemerle P.* Byzantine humanism: The first phase. Notes and remarks on education and culture in Byzantium from its origins to the 10th century.— Canberra, 1986.— P. 143.

⁶²*Morrish P.* Dr. Higgs and Merton College library.– P. 41.

⁶³*Possevino A.* Bibliotheca Selecta.– P. 63.

⁶⁴*Микитась В.* Давньоукраїнські студенти і професори.– С. 226.

⁶⁵ Оригінал нині зберігається в ІР НБУВ, у складі рукописного зібрання Києво-Софійського собору: ф. 312, №10/371. Документ опубліковано у виданні: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.– Т. 3.– С. 386-416.

⁶⁶ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отд. 2.– Т. 4.– С. 121–122.

⁶⁷ Див.: ЦДІАУ(К), ф. 59, оп. 1, спр. 8216, арк. 3, 7.